

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XV. KÖTET.

1919 JAN.-FEBR.

1—2. SZÁM.

A *Madách* családnév.

E családnév eredetével tudtommal eddig csak LATKÓCZY MIHÁLY foglalkozott. Egyik értekezésében erre vonatkozólag ezt olvassuk:

„A legelső *Madách*ot Radon comes fiai között találjuk. 1250-től 1278-ig szerepel és neve kétségtől szláv melléknév, mely „mézes“-t, talán „mézes-szavút“, vagy „méh-csósz“-t jelent. Ugyanígy nevezték el ugyanezen korban a Velicsék egyik őst Murin-nak, a mi szerecsent jelent. Azért aligha tévedünk, hogyha ezt a tulajdonnevet, mely lassanként családi névvé vedlik át, szláv eredetűnek tartjuk“ (l. A bpesti VII. ker. áll. főgymnasium 1900—901. évi Értesítője 5. lapját).

A jegyzetek közt azután LATKÓCZY bizonyítását megtoldja, mondván: „a méhcsószok már az Árpádok korában fontos személyek voltak“, továbbá, hogy a Velics-családnak az az oklevele, a melyben a család ősei, *Frank et Benedictus filii Stephani dicti Murin* néven fordulnak elő, ma már csak egy XIX. századi másolatban van meg (l. i. Ért. 43. 44. lp.).*

Az idézetből kiemeljük a következőket: Ha csakugyan igaz, hogy a Velics-család egyik ősének egykori *Murin* ragadványneve azonos a tót *murin* (nyelvj. *murin* Loos *neger* a., vö. cseh *mürin*, *mürětn* : *mouřětn*), szerecsen' névvel, a mi elvégre lehetséges, ebből sem a Velics, sem pedig a *Madách* név eredetére semmi sem következik. De nem világos az sem, a mit LATKÓCZY a *Madách* névről mond. Szerinte a név „kétségtől szláv melléknév“, azt azonban, hogy hogyan hangzik a szlávban ez a melléknév, nem mondja meg. Minthogy pedig azt állítja, hogy a *Madách* név a szlávban „mézes“-t, talán „mézes-szavú“-t vagy „méh-csósz“-t jelent, nekünk kell kitalálnunk, milyen szláv szóra is gondolt LATKÓCZY, mikor a *Madách* név eredetéről fenti véleményét leírta. A „biene, méh“ jelentésű tót *včela* szóra (nyelvj.-i alakv.-ok: *čela*, *pčela*, *pčola*, *ščela*, ez utóbbi kettőt l. CZAMBEL, Reč), valamint *včelár* „méhész“, *včelín* „méhes“ stb. származékokra nem gondolhatott, mert hiszen ebből, ilyen hangzású tót vagy másféle szláv nyelvi szóból a *Madách* nevet származtatni nem lehet.

Bizonyos, hogy LATKÓCZY a *Madách* névről írt fejtegetésekor a tót *med* „méz“ szóra gondolt s azt hitte, hogy ennek valamilyen származékából való a *Madách* név. De hát miféle származékából? A tót *med* „méz“ szónak következő származékai ismeretesek:

* LATKÓCZYNAK a *Madách* névről szóló véleményét ismétli VOJNICH GRZA is „*Madách* Imre és Az Ember Tragédiája“ cz. nagybecsű munkájában (l. 6. lp.).

medák, poszméh' LOOS-PECH. (< cseh *medák* ua.) | ***medár** (vö. *mädär*, 'méhészgazda' LOOS honigbauer a.; *madar*, 'mézárús, méhész, mézzel bánó' BERNOL.*; < cseh *medař*, 'honigbauer, honighändler, RANK, ó-cseh *medař* ua. GEBAUER, Slov. staroč.) | **medov-** (vö. *medový*, 'mézes', *medovec*, *medovina*, 'mézser', *medovník*, 'mézeskalács, mézesbáb'; *medovníkár*, 'mézesbábárús' l. LOOS-PECH.) | **mednatý**, 'méz-tartalmú' LOOS-PECH.

Ez egybeállításból látható, hogy a *med*, 'méz' szónak a tótban ma nincs -*ač* ∞ -*áč* képzős **meda(a)č* származéka. Pedig alakilag ilyen származék nem volna lehetetlen (vö. egyh. szl. *sokz*, 'sucus, saft': egyh. szl. *sokačv*, 'koch', vö. magy. *szakács* MIKL. EtWb. 313 | egyh. szl. *kolo*, 'rad, kreis': egyh. szl. *kolačv*, 'art kitchen', vö. magy. *kalács* MIKL. EtWb. 124 | tót *brada*, 'szakál', *hlava*, 'fej': *bradáč*, 'nagy szakálú', *hlaváč*, 'nagyfejű', l. BERNOL. stb.; az -*ač*, -*áč* képzőről, eredetéről, l. VONDRÁK, Vergl. Gr. I, 457, 459). — Ilyen **medáč* alak azonban ma a tótban nincs, s hogy a *med*, 'méz' szónak -*ač*, -*áč* képzős származéka a tótban soha nem volt, annak bizonyítéka lehet az is, hogy ilyen -*ač* képzős származék más szláv nyelven sincs s a mennyire az emlékeket ismerjük, a szláv nyelvekben ilyen származék a multban sem volt (l. BERN. EtWb. II, 31, MIKL. EtWb. *medz* a., GEBAUER, Slov. staroč, SREZN. Mat., MIKL. Lex. p., Vergl. Gr. II, 332).

A magyar név különböző korokbeli hangalakja is tiltakozik a tót *med*, 'méz' szónak egy föltehető, de nem létező -*áč* képzős származékából való eredete ellen. A magyar *Madács* tulajdonnévre ezek az adataim vannak:

1250: Radun cum filiis suis Thoma videlicet *Modacs* et Tobia (FEJÉR, CD. IV, 2, 60; az idézet mutatja, hogy FEJÉR *cs*-vel való írása csak átírás lehet, az eredetiben nem lehet *cs*; NAGY Iván VII, 225, XIII, 58 szerint az eredetiben *Madach* van. Az eredetit, a mely a Madách-család levéltárában van, minden törekvésünk daczára sem láthattuk) | 1278: *Madach* de Ozlar Árpádk. új Oktár IV, 171 | 1287: filij *Madach* uo. IX, 460 | 1287: Paulus filius *Madach* de Kurtus MNy. X, 83 | 1293: filij *Modach* . . . *Modach* Árpádkori új Oktár X, 109, 118 (ugyanaz az oklevél FEJÉR, CD. VI, 1, 278: filiis *Madoch*) | 1300: comes Paulus filius *Madach* Árpádk. új Oktár X, 374 (ugyanaz FEJÉR, CD. VI, 2, 295: filius *Madach*, KATONA, VI, 1240: *Modach*) | 1305: Paulus filius *Madach* MNy. XI, 368 | 1326: Benedicto et Paulo, Filio *Madach*, l. Turóczy regestrum 16 §.

A régi irott alakváltozatok tehát ezek: *Modach*, *Modacs* — *Madoch* — *Madach*. Nagy baj, hogy e változatok, a *Madach* kivételével, csupán FEJÉR és WENZEL oklevélkiadásaiból ismeretesek, mert ez oklevélkiadások nem mindig megbízhatók.** Pedig a jelen esetben is rendkívül fontos volna tudni, hiteles alakváltozat-e pl.

* Az irodalmi tót *med* mellett van az egyes nyelvjárásokban *mäd* (Janecovics, Zátarecký, Slov. přísl.), *mad* (Bernol.), *miad* (Czambel. Reč és vö. morva-cseh *miad* Pastrenek, Beiträge 5 §, Sitzungsberichte Bécs CXV, 210) alakváltozat is. Ezek a nyelvjárási alakváltozatok aránylag újabb fejlődések (l. Gebauer, Hist. ml. jaz. č. I, 131); a XIII—XIV. sz.-ban, a mikor a *Madách* név már megvan nyelvünkben, csakis *med* volt a tót alak.

** A Madách-cs. levéltárának a N. Múzeumban levő elenchusa az 1300., 1336., 1362. évi oklevelekből *Modach* alakot közöl; ugyanitt 1368-tól fogva a név állandóan *Madach*.

Madoch olv. *Madocs*. Egy kései, XVII. századi adat a mellett szól, hogy hiteles. WESZPRÉMI, Succincta medicorum, Centuria altera, pars post. cz. műve 230, majd FÖLDI JÁNOS, Rövid kritika 49. lapján egy 1628-ból való orvostudományi kéziratot ír le, a melyet *Madats Gáspár* irt. A *Madaocs* (írva *Madats*) név pedig egy régebbi *Madocsnak* szabályos folytatója lehet. E megerősítő adat alapján azt hiszem, hogy a mai *Madács* (írva *Madách*) név régi hangalakjai ezek: **Modocs* > *Madocs* ∞ *Modacs* > *Madaacs* > *Madács*.

Mint hogy most már ismerjük a *Madács* név különböző korokbeli hangzási alakváltozatait, még határozottabban állíthatjuk, hogy sem a 'méz' jelentésű tót (szláv) *medból*, sem pedig ennek egy soha nem létező **medač* ∞ **medāč* származékából nem eredhet. De hát mi akkor a *Madách* név eredete? Az eredet, ha egyáltalában megfejtendő, csakis a magyar nyelv keretében fejthető meg.

Abból indulunk ki, hogy a *Madocs* ∞ *Modacs* > *Madaacs* > *Madács* név először személynév (illetőleg keresztnév, vö. az 1250-i adatot, a hol *Tamás* és *Tóbiás* mellett ez is keresztnév), a személynévből lett a családnév is. Személynévből való a nógrádmegyei *Madács(ka)* helynév is (l. CSÁNKI, II, 103, 116) és a mai liptóm.-i *Madocsány* (rég. magy. *Madachfelde*, l. Liptói reg. 49 §.) A szó végén levő *-cs* benne olyan kicsinyítő képző, a milyen van a *kövecs* (alakv.: *kövéc*s MTsz., *kövéc*s Dunántúlról MÁRIAFI, Kis magy. fráz. 153), *gubacs* (vö. *guba*, tölgyfagubacs' MTsz.) szavakban is. Ez a képző régen sűrű használatú volt személy-, illetőleg keresztnevekben. Íme néhány példa: *Asszoncs* (vö. 1360: Clare, Helene, Annus, *assunch*, Kathy... MNy. XI, 327); *Iloncs* (vö. 1337, 1338/44, 1447: nobilis domina Elena alio nomine *Ilonch* l. MNy. XI. 366); vö. *Incs* MNy. XI, 366, *Jolencs* uo. 367, *Leáncs* uo. 327 || *-ocs* ∞ *-acs* ∞ *-ics*, vö. *Andocs* (= András, l. MNy. I, 232 és EtSz.); *Abics* (= Ábrahám, l. MNy. X, 195); *Agics*, *Agucs* (= Ágnes, Agota, l. MNy. XI, 282, 283); *Katics* (= Katalin, l. MNy. X, 82, 195, XI, 367); *Mágics* ∞ *Mágocs* (= Magdolna, l. MNy. IX, 224, X, 195); *Petic*s (= Péter, l. MNy. X, 195); *Tivocs* ∞ *Tivacs* (= Tivadar, l. MNy. X, 427); vö. még *Bagics*, *Banics*, *Bongucs*, *Kalics*, l. JAKUBOVICH, Nyelvtörténeti adatok, MNy. X, és Régi magyar női nevek, MNy. XI.

A régi magyar *Madocs* ∞ *Modacs* már most képzésére olyan, mint a következő példák:

1357: Nicolao filip *Tjuoch* . . . de Perechke (MNy. X, 427);
1323: magister *Tjwach* filius quondam Theodorÿ Bani de genere Gyoad (uo.) = Tivadar, l. feljebb || 1321: *Onduch*, 1390: *Andoch*, *Andach* = ma *Andocs*, Somogy megyében (l. CSÁNKI, II, 586), *Andocs* = András szn.-ból, l. MNy. I, 232 és feljebb.

A *Modocs* ∞ *Madaacs*-ban tehát a *-cs* képző, az előtte levő *-o* ∞ *a* pedig tövég. A képző és a tövég leválasztása után hátramaradó *Mod-* ∞ *Mad-* pedig azonos a következő régi magyar személynevekkel:

1199: *Modu* (férfi neve), l. Hazai Okmtár V, 2, FEJÉR, CD. IX, 7: 637 | XIII. sz. eleje Vár. Reg. 375. §: *Modu* (férfi neve) | XIII. sz. folyamán *Mod* (több férfi neve), l. Zalai Okmtár I, 23, Hazai Okmtár I, 58, VI, 19, Kovács, Index; *-a* kicsinyítő képzővel (l. MNy. X, 152) a XI—XIII. sz. folyamán: *Moda* > *Mada* (több férfi neve), l. Kovács, Index, Vár. Reg. 2., 172., 257. §§.

Miféle szóval lehet már most azonos ez a régi magyar *Modu* > *Mod* személynév?

Mint hogy a régi magyar személy-, illetőleg keresztnévknél azt tapasztaljuk, hogy pl. *Péter*ből magy. *Pét*, *Jakab*ból magy. *Ják*, *Katalin*ből *Kata* stb. (l. MNy. X, 106) becézéző alak keletkezhetett, másrészt azt tapasztaljuk, hogy a becézégetés rövidüléssel és továbbképzéssel együtt is megfér, vö. *Mágo*cs: *Magdolna*, *Tivac*s: *Tivadar* stb. (l. feljebb és MNy. X, 105, 193), bizvást feltehetjük, hogy a *Madács* < *Madacs* ~ *Modacs* < *Modocs* < **Madocs* ez utóbbi becézégető fajtába tartozik. Benne tehát rövidüléssel is, továbbképzéssel is van dolgunk. Milyen névből való rövidülés azonban a régi magy. *Mod*-? Legelőször is a *Modesztus* keresztnévre lehetne gondolni, a baj azonban az, hogy ez a név hazánkban egyetlen egy korban sem volt elterjedve. Az Árpádkori új Okmtárban pl. egyetlen egy magyar, illetőleg hazánkbeli embert sem hívnak *Modesztus*nak (l. Kovács, Index). A *Mod*- tehát ebből való rövidülés nem lehet. Gyakori használatú férfinév azonban hazánkban a XI—XIII. sz.-ban a mai *madaras* szónak megfelelő *Modoros* ~ *Modorus* (vö. Vár. Reg. 26., 113. §§, OklSz., Kovács, Index, FEJÉR, CD. III, 1: 327, Hazai Okmtár VI, 31, 33; vö. *Madaras* hn.-eket is LIPSZKY, Rep., OklSz., MNy. X, 235). Ennek rövidült, illetőleg továbbképzett alakja: *Modor* (Kovács, Ind., Hazai Okmtár I, 17), *Modorod* (Kovács, Ind.) is. Ebből való rövidülés a régi magyar *Modu* > *Mod*, rövidülés és továbbképzés: *Moda* > *Mada*; *Madocs* ∞ *Modacs* > *Madacs* > *Madács*; *Modán* (vö. *Modan* Vár. Reg. 172. §). Ide tartozik a tolnamegyei *Madocsa* (vö. 1109-ből: in portu *Modoce*a, FEJÉRPATAKY, Kálmán kir. okl. 35; más adatok: *Madacha* CSÁNKI, III, 439, *Modosa* Kovács, Index; képzésére l. PAIS, MNy. VIII, 301: *Kékese* ∞ *Köccse*, *Tarcsa* stb., MNy. XIV, 196: *Ugo*csa ~ *Ugacs*a), a mely hasonló személynévből való (vö. *Madasa* servus eccl. Dimis in villa Cuppan, KNAUZ, I, 89), úgyszintén a lipómegyei *Madocsány* (régí neve *Madachfelde*, l. Lipóti reg. 49 §; mai alakja lehet tót továbbképzés, de lehet magyar is s ez esetben képzésére vö. *Köpcse*: *Köpcsény*. PAIS, MNy. VIII, 302).

Fejtegetésünk eredménye tehát ez: A *Madách* családnév nem lehet sem tót, sem pedig más szláv eredetű. A szlávságban hozzá hasonló szó, a melyből megfejtendő volna, nincsen. Izig-végig magyar szó a *Madács*; rövidüléssel és továbbképzéssel alakult becézégető alak a sűrűn használt régi magyar *Modoros* > *Madaras* személynévből.

Befejezésül annyit, hogy a *Madách* névnek LATKÓCZY-féle származtatásához sok más hasonló, könnyelműen odavetett etymológiát állítottak fel tudósaink, etymológiákat, a melyekkel aztán politikai téren is könnyelműen lehet dobálózni s ellenfeleink az ilyenekből tőkét kovácsolva — a mint a mostani szomorú események igazolják — fajunknak sokat ártottak, ártanak. A *Madács* név szláv etymológiájához hasonló állítás pl., hogy következő helyneveink: *Vác*z (tótul *Vacov*), *Kassa* (tótul *Košice*), *Gömör* (tótul *Gemer*), *Hont*, ó-magy. *Chunt* (l. 1156-ból KNAUZ, I, 108; tótul *Hont*), *Komárom* (tótul *Komárno*), *Esztergom* (tótul *Ostrihom*) *Csejte* (tótul *Čachtice*), *Visegrád*, *Nógrád* (tótul *Vyšehrad*, *Novohrad*), *Zemplén* (tótul *Zemplín*) stb. a tótból vannak véve. Más az, ha azt mondom: a tótból van véve, s más, ha azt mondom: a szlávból. A felsorolt helynevek

közt is van nem egy szláv eredetű, a magyar név azonban tót eredetű nem lehet. A tót nyelv hangtana és szóképzete alapján pl. teljesen lehetetlen, hogy *Zemplén* (régibb magy. *Zemlyén*, *Zemlen*, *Zemlin*, l. MNy. I, 69), a mely a szláv *zemlja* 'föld' *zemlja* melléknevének a mása, tót vagy cseh, lengyel eredetű lehessen. A tót nyelv hang- és alaktana alapján lehetetlen, hogy *Visegrád*, *Nógrád*, a melyek szintén szláv eredetűek, a tót nyelvből átvettek lehessenek. Az itt felsorolt tót nevek egytől egyig a magyarból való alakulások. Nem azt mondom, hogy a honfoglaláskor hazánkban a Vág völgyében és Nyitra vidékén mai értelemben vett tótok ne laktak volna, de állítom, hogy a ma tótok által is lakott területeken a helynevek, a mennyiben XI—XII. századiak, egy jó nagy részben a tótban a magyar nyomán való alakulások, illetőleg magyarból való átvételek. Azt hiszem, hogy módját fogom keríthetni, hogy e gondolataimat a külföld előtt szlavista szakköröknek is bebizonyítsam. A magyar kutatókat pedig arra kérem, ne folyamodjanak olyan esetben, mikor egy szónak, tulajdonnévnek, helynévnek az eredetét nem tudják, a mult időkben használt azon kényelmes segítőmódhoz: *szláv*, bizonyára *szláv*. A *Madách* név fentebb nyújtott magyarázata figyelmeztesse őket arra, hogy itt is előbb ahhoz értő szakembert hallgassanak meg s addig, míg ez nem nyilatkozik, érvék be azzal, hogy az illető szó, név eredetét nem tudják.

MELÁCH JÁNOS.

Lassabban e kitagadással!

„Mostanában nagyon eredeti elméletet eszeltek ki a névelő használatáról jelzős és személyragos főnév előtt; hogy pl. névelővel lehet mondani: *a felső ajkát zavart mosoly ült*, mert — ilyenformán hangzik a megokolás — nemcsak felső ajka van, tehát az alsótól megkülönböztetjük a névelővel, ellenben az alsó is, a felső is duzzadt, tehát itt nem kell, sőt hibás a névelő kitétele! Az elmélet felállítója maga kimutatja, hogy Herczeg, Ambrus, Gárdonyi, Pekár, Szemere, Csathó, Torimay Czezil nem ismernek ilyen szabályt, s azért — hibáztatja őket. Pedig szabálya nyilván csak egyéni nyelvérzékén alapszik s mint stíluszabályt is alig lehetne elfogadtatni. Az általános magyar nyelv szokás szerint *a duzzadt ajaka* és *a felső ajaka* éppúgy viszonylik egymáshoz, mint *a duzzadt ajak* és *a felső ajak*. Az új szabályhoz hozzászokni a legtöbb magyarnak valóságos gyötrelem volna, ha pedig elterjedne, újabb meghasonlást okozna az irodalom s az élőbeszéd között.“ (Nyr. 1918: 150. l.)

E nyilatkozat, melynél könnyelműbbet tekintélyes magyar nyelvész aligha bízott nyomdafestékre, SIMONYI ZSIGMOND babérait gyarapítja. Szól pedig nekem és Szász Károlynak. Én (MNy. 1918: 140) csak HERCZEG FERENCZ stílusában, Szász Károly ellenben több újabb elbeszélőnkében kifogásolta a névelőnek bántó és a kifejezésbe képtelen megkülönböztetést belejátszó rüüt tolakodását (Szily-émlékkönyv, 74. l.). Mind a ketten úgy érezzük, hogy ilyen fajta kifejezésben, mint: *a potrohos agyagkorsója*, a névelő csak akkor van helyén, ha különbségtevést céloz, vagyis ha a szóbanforgó személynek különféle alakú korszói közül ezúttal csak és éppen a